

NIEKTORÉ REFLEXIE POJMU EKONOMICKEJ KRÍZY

RICHARD ŠTAHEL, Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK, Bratislava

ŠTAHEL, R.: Some Reflections on the Concept of Economic Crisis
FILOZOFIA 60,2005, No 3, p. 162

The paper describes *economic crises* as a term with different kinds of meanings, a term which undergoes continuous development. The way of understanding this term is intimately connected with the role of state in the sphere of economy. Before the big economic crises nobody expected the state to interfere with the economy. However, after the crises in 1930's till the end of 1970's it was considered as one of the main tasks of the state. The role of state was to prevent the crises or to reduce its negative consequences. Due to the dominant position of the economic thinking in the present-day world the meanings of the term *economic crises* influence also the meanings of term *crises* in other fields.

Pojem ekonomickej krízy je pomerne frekventovaný, používaný v najrozličnejších súvislostiach i oblastiach, málokedy je však aj presne definovaný. Ide o pojem so širokou škálou významov, ktoré sa navyše neustále vyvíjajú. Možno sa stretnúť aj s pojmom hospodárskej krízy, pričom nie vždy je totožný s pojmom ekonomickej krízy. Niekedy označuje javy ako finančná kríza, menová kríza, banková kríza, burzová kríza, komoditná kríza (napríklad ropná), sektorová kríza (kríza oceliarskeho, lodiarskeho, leteckých dopravcov, agrárna kríza atď.) alebo podniková kríza (označuje existenčné problémy jedného hospodárskeho subjektu). Fenomény označované týmito termínmi sa môžu vyskytovať jednotlivo, alebo môžu byť súčasťou ekonomickej krízy ako jej príčiny, sprievodné javy alebo následky. Ekonomické krízy môžu byť cyklické (nasledujú po konjunktúre) alebo štrukturálne (dlhová kríza po r. 1982). Krízu môže spôsobiť nadvýroba, ale aj nedostatok určitej suroviny, tovaru alebo služby. Význam, ktorý sa takýmto krízam pripisuje v západnej kultúre, však ďaleko presahuje oblasť ekonómie alebo hospodárstva. Vyplýva to jednak z toho, že ekonomické krízy neraz viedli aj ku krízam sociálnym, politickým či vojenským, a jednak z toho, aké postavenie a význam má ekonómia ako veda a ekonomický systém ako sústava inštitúcií zabezpečujúcich výrobu, výmenu, rozdeľovanie a spotrebu tovarov v modernej spoločnosti. Napriek tomu, však „neprišla krízam ako predmetu takto označovanému v systéme ekonomickej vedy žiadne uznávané miesto“ ([1], 94).

* * *

Asi najznámejší je Marxov pojem ekonomickej alebo hospodárskej krízy. Podľa Marxa je hospodárska kríza kľúčová fáza v cyklickom vývoji kapitalistického hospodárstva, nasledujúca po rozmachu (konjunktúre) a predchádzajúca depresiu. Kapitalizmus produkuje ekonomické krízy zo svojej vnútornej podstaty, pretože jeho princípom je živelný rozvoj, zameraný na maximalizáciu zisku. Kríza vzniká z nadvýroby tovarov, ktoré nie je trh schopný absorbovať, pretože výroba rastie rýchlejšie než kúpna sila spotrebiteľov. Nasleduje pokles predaja, v nadväznosti na to

klesá výroba a krachujú firmy, ktoré sú nútené hromadne prepúšťať svojich zamestnancov. Vysoká miera nezamestnanosti vedie k ďalšiemu poklesu dopytu a výroby, v dôsledku toho prudko klesajú ceny i dôchodky a kapitál stráca svoju hodnotu. Trh trpí nedostatkom platobných prostriedkov. „Konečnou príčinou všetkých skutočných kríz zostáva vždy chudoba a obmedzená spotreba mas, ktorá tu stojí proti tendencii kapitalistickej výroby rozvíjať výrobné sily tak, ako by hranicu ich rozvoja tvorila len absolútna spotrebná schopnosť spoločnosti.“ ([4], 28) Podľa Marxa je hospodárska kríza dôsledok rozporov medzi úrovňou výrobných síl a výrobných vzťahov. Ich následky navyše nie sú len ekonomické, ale aj sociálne a v konečnom dôsledku politické. Preto sú hospodárske krízy v buržoáznej (kapitalistickej) spoločnosti nevyhnutné, navyše sa kapitalizmu ako spoločensko-politickému systému nakoniec majú stať osudnými (porovnaj [5] 153). Vzhľadom na to, že kríza je súčasťou ekonomického cyklu, musia sa krízy objavovať opakovane. Marx síce nevypracoval nejakú systematickú teóriu krízy, tento pojem je však v jeho diele jedným z kľúčových. Navyše, „nevyhnutnosť hospodárskych kríz v kapitalizme je jednou z Marxových téz, ktoré dejiny jednoznačne potvrdili“ ([3], 65).

* * *

Zdôvodnenie nevyhnutnosti hospodárskych kríz viedlo k tomu, že koncom 19. a začiatkom 20. storočia neboli považované za niečo mimoriadne alebo dokonca patologické. Hospodárska kríza bola považovaná za prechodný jav, ktorý mal navyše „očistnú funkciu“ (porovnaj [1], 95 – 99).

V 19. storočí vznikol po prvýkrát v histórii aj skutočne globálny trh, ktorého univerzálnym platidlom bolo zlato. Jeho vznik a podoba bola do veľkej miery ovplyvnená ekonomickým liberalizmom. Prvá svetová vojna viedla k okliešteniu jeho fungovania a jeho faktickým koncom bola veľká hospodárska kríza v 30. rokoch 20. storočia. Možno ju považovať za zlom v chápaní významu pojmu *kríza v ekonómii*, pretože na rozdiel od mnohých predchádzajúcich i nasledujúcich kríz viedla k bezprecedentnej katastrofe so skutočne globálnym rozmerom a ďalekosiahlymi dôsledkami, nielen pokiaľ ide o ekonomickú teóriu a prax, ale ak ju budeme brať ako predohru druhej svetovej vojny, tak aj pokiaľ ide o spoločnosť, kultúru a politiku na celom svete (porovnaj [7], 53 – 55). Podľa niektorých autorov totiž priviedla v Nemecku k moci Adolfa Hitlera, čím v krátkodobom horizonte uvoľnila cestu k druhej svetovej vojne a v dlhodobom umožnila rozšíriť sovietsky vplyv ďaleko za hranice ruského impéria. Dôsledkom veľkej hospodárskej krízy bolo aj opustenie politiky ekonomického liberalizmu. Kríza bola v dôsledku tejto skúsenosti považovaná za patologický jav, ktorému je nutné sa vyhnúť. Pojem krízy tak získal silný negatívny náboj.

Reakciou na túto krízu a predovšetkým jej katastrofické dôsledky bolo opustenie paradigmy hospodárskeho cyklu a nutnosti kríz, o čo sa podľa Borchardta zaslúžil predovšetkým J. M. Keynes (1883 – 1946). To zároveň zmenilo aj vnímanie úlohy politiky a štátu vo vzťahu k hospodárstvu. Ich hlavnou úlohou sa stalo zabezpečovanie podmienok trvalého rastu, ktorý nemal byť brzdený zničujúcimi krízami. Štát mal preto povinnosť usmerňovať a riadiť hospodárstvo. Po druhej svetovej vojne dokonca vznikol mýtus ustavičného rastu a jeho stability ako verejného statku a politického cieľa, a to v západnom i vo východnom bloku, na ktoré svet rozdelila studená vojna. Východný blok vychádzal z marxizmu, ktorý predpokladal, že hospodárske krízy a iné neželané javy možno odstrániť úplným zoštátnením hospodárstva. Západný blok zasa vychádzal

prevažne z keynesizmu, podľa ktorého možno ten istý cieľ dosiahnuť štátnou peňažnou politikou, zvyšovaním štátnych výdavkov, systémom štátnych subvencií a colnej ochrany trhu. Minimálne v Európe v podstate všetky krajiny rozvíjali politiku budovania sociálneho štátu či štátu blahobytu. Rozdelenie sveta na západný a východný blok i rozličné východiská ekonomických a politických teórií, ktoré v nich prevažovali, viedli k tomu, že až do konca 80. rokov 20. storočia sa pojem krízy v oboch blokoch používal v odlišných súvislostiach.

* * *

Zvrat v ponímaní pojmu ekonomickej krízy nastal v západnom bloku v 70. a 80. rokoch 20. storočia a o desaťročie neskôr aj vo východnom bloku po jeho zániku. Ropná kríza začiatkom 70. rokov a dlhová kríza začiatkom 80. rokov viedli v západnom bloku k poklesu dôvery v štát ako garanta hospodárskeho rastu a ochrancu pred krízami, a predovšetkým ich dôsledkami. Podobné očakávania vo vzťahu k štátu v teraz už bývalom východnom bloku zanikli po jeho hospodárskom i politickom zvrátení na konci 80. rokov 20. storočia. Opustením keynesizmu a neskôr aj marxizmu ustúpilo do úzadia aj vnímanie pojmu krízy, ktoré z nich vyplývalo. Revitalizácia ekonomického liberalizmu medzi politickými elitami sa potom prejavila aj zmenou ponímania pojmu ekonomickej krízy, ktorá sa prestáva pokladať za patologický jav a začína sa pripúšťať, že „krízy môžu mať pozitívne funkcie..., ak sú z nich vyvodzované dôsledky so zameraním na korekciu štrukturálnych nesúládov“ ([1], 104). Habermas [2] začiatkom 70. rokov 20. storočia poukázal na potrebu rozlišovania liberálneho a organizovaného alebo neskorého kapitalizmu, ktorým majú zodpovedať aj rozličné druhy a prejavy ekonomickej krízy.

V liberálnom kapitalizme (v kapitalizme voľnej súťaže 19. storočia) bol ekonomický systém oddelený od systému politického. Trh prakticky nebol regulovaný, štát bol len jeho doplnkom. Rozvoj trhu bol živelný a ohrozovaný cyklickými krízami. Pre liberálny kapitalizmus preto boli určujúce ekonomicke krízy. Tie môžu prerásť do krízy sociálnej a následne politickej, čím môže byť ohrozená ďalšia existencia systému. Habermas preto v súvislosti s liberálnym kapitalizmom hovorí o ekonomickej kríze ako endemickej systémovej kríze. Marxov pojem ekonomickej krízy je podľa Habermasa adekvátny len pre liberálny, teda neregulovaný kapitalizmus.

Liberálny kapitalizmus sa podľa Habermasa aj vďaka veľkej hospodárskej kríze a jej dôsledkom po druhej svetovej vojne transformoval na neskorý (organizovaný) kapitalizmus. Rozhodujúcu úlohu v ňom hrá štát, ktorý sa snaží administratívnymi opatreniami regulovať a dopĺňať fungovanie trhu s cieľom zabrániť cyklickým hospodárskym krízam. Popri súkromnom trhovom orientovanom sektore vznikol aj verejný administratívne riadený sektor. Snaha zabrániť zničujúcim krízam administratívnymi (regulačnými, intervenčnými, legislatívnymi) opatreniami vedie k opätovnému čiastočnému spojeniu politiky a ekonomiky. Krízové tendencie kapitalizmu sa tým však podľa Habermasa nestarili, len sa prejavujú inak než v liberálnom kapitalizme. „Krízový cyklus, rozložený v čase a oslabený vo svojich sociálnych dôsledkoch, je nahradzovaný infláciou a trvalou krízou verejných financií.“ ([2], 81) Štát však nedokáže plniť úlohy, ktoré si v snahe zabrániť krízam sám stanovuje. Ekonomické krízové tendencie sa tak prenášajú nielen do politického, ale aj do socio-kultúrneho systému, kde sa objavujú ako krízy legitimacy, racionality a motivácie. Ich vzájomné pôsobenie môže vyústiť do systémovej krízy pretože „kapitalistické spoločnosti boli vždy závislé od

kultúrnych rámcových podmienok, ktoré neboli schopné samy reprodukovať: parazitovali na trvaní tradície“ ([2], 99). A prepleťtie trhových pravidiel s politickou a socio-kultúrnou sférou vedie s spochybňovaním tradície, ktorú potom už nie je možné obnoviť administratívnymi opatreniami.

* * *

Na prelome 70. a 80. rokov, najprv v rámci západného bloku, procesom liberalizácie medzinárodného obchodu a predovšetkým kapitálových trhov, ktoré boli dôsledkom rastúceho vplyvu ekonomického neoliberalizmu na politiku, opäť vzniká globálny trh, teda aj globálny kapitalizmus. Jeho univerzálnym platidlom je americký dolár. Po zániku východného bloku sa krajiny, ktoré ho dovtedy tvorili, stávajú súčasťou globálneho trhu. Pravdepodobne v reakcii na predchádzajúcu absolútnu úlohu štátu v spoločnosti i hospodárstve prijímajú niektoré krajiny bývalého východného bloku idey a hodnoty ekonomického neoliberalizmu omnoho rýchlejšie než krajiny bývalého západného bloku sťahujú opúšťať princípy sociálneho štátu. Zároveň sa v 90. rokoch vyskytlo hneď niekoľko ekonomických kríz, ktoré mali katastrofické dopady na mnoho krajín, predovšetkým v juhovýchodnej Ázii a južnej Amerike. Krajiny bývalého východného bloku zase zažili obrovský prepád výroby a životnej úrovne, čo bolo označované ako transformačná kríza. To všetko sa nemohlo neodraziť aj na pojme krízy.

Z hodnotenia príčin vzniku a následkov finančných a menových kríz 90. rokov Soros vyvodzuje, že súčasný globálny kapitalizmus je v kríze, ktorá ohrozuje jeho samotnú existenciu [8]. Upozorňuje na chyby trhového mechanizmu, a predovšetkým na nestabilitu finančných trhov. Za závažnejšie ako omyly trhu však považuje zlyhania politiky a eróziu morálnych hodnôt na národnej i medzinárodnej úrovni, pretože rozčarovanie z politiky uvoľnilo priestor pre už raz sprofanovaný ekonomický liberalizmus (ktorý Soros charakterizuje ako trhový fundamentalizmus), a to nie iba v oblasti hospodárstva, ale, čo je závažnejšie, aj v netrhovom sektore.

Soros akceptuje Marxovu analýzu kapitalizmu a jeho hospodárskeho cyklu, z ktorej vyplýva nevyhnutnosť opakovaného výskytu kríz, považuje ju dokonca za istým spôsobom lepšiu ako teóriu rovnováhy v klasickej ekonómii. Odmieta však marxizmus ako návod na riešenie problémov globálneho kapitalizmu (porovnaj [8], 26). Opätovný vznik globálneho kapitalizmu podľa neho znovu priniesol hrozbu globálnej hospodárskej krízy s katastrofickými následkami. Soros podobne ako Marx tvrdí, že globálny kapitalizmus je v kríze, ktorá je spôsobená patológiami zakorenenými v samotnom globálnom finančnom systéme. Ak neuzná a včas neodstráni svoje nedostatky, podľa neho globálny kapitalistický systém svojim chybám (porovnaj [8], 140 – 144).

Soros upozorňuje, že v posledných desaťročiach vznikol globálny finančný trh, ktorý je principiálne nestabilný okrem iného aj preto, že jeho mechanizmus nie je dostatočne teoreticky ani inštitucionálne zvládnutý. Nestabilita finančných trhov sa navyše prenáša na celý globálny kapitalistický systém. Ten je podľa Sorosa nestabilný predovšetkým preto, že prívrženci trhového fundamentalizmu vychádzajú z chybného predpokladu, podľa ktorého finančné trhy smerujú k rovnováhe. Teória rovnováhy v ekonomike je však založená na falošnej analógii prevzatej z Newtonovej fyziky, tvrdí Soros. „Fyzikálne objekty sa správajú nezávisle od toho, kto si čo myslí.“ ([8], 22) Ekonomické a sociálne javy sa však menia aj podľa toho, čo si o nich myslia ich účastníci.

Rozhodnutia jednotlivých subjektov na trhu navyše nevychádzajú z racionálneho posúdenia relevantného množstva pravdivých údajov, ako to predpokladá ekonomická teória (a ideológia ekonomického liberalizmu), ale zo zaujatosti a očakávaní založených na najrozličnejších vierach a predpokladoch. Subjekt, ktorý sa rozhoduje, má okrem toho len málokedy naozaj k dispozícii všetky potrebné poznatky a informácie. Podľa Sorosa preto „v súčasnej globálnej finančnej kríze sa teória a prax ukazujú ako neadekvátne“ ([8], 127). Navyše sa trhový fundamentalizmus dopúšťa podobnej chyby ako marxizmus, ktorý, vychádzajúc z tvrdenia, že má vedecký základ, odmietal kriticky znovu premýšľať svoje východiská. Podľa Sorosa je to dôsledok vzniku oboch ideológií v 19. storočí, keď veda ešte sľubovala konečnú pravdu (porovnaj [8], 135). Zástancovia ekonómie vychádzajúcej z trhového fundamentalizmu však podľa Sorosa majú tendenciu pripisovať svojej teórii rovnakú platnosť a účinnosť, akej sa tešia matematizované prírodné vedy.

Kríza súčasného globálneho kapitalizmu podľa Sorosa vyplýva aj z toho, že vývoj globálnej spoločnosti zaostáva za vývojom globálneho hospodárstva. Medzinárodné finančné inštitúcie a národné menové orgány v čase krízy spolupracujú, ale neexistuje žiadna medzinárodná centrálna banka, žiadny medzinárodný regulačný orgán, ktorý by sa dal porovnávať s inštitúciami na národnej úrovni (porovnaj [8], 129). Chýbajú inštitúcie, pravidlá a mechanizmy, ktoré by dokázali regulovať globálny trh. Na ich vytvorenie zasa chýba politická vôľa, pretože prevládajúcim presvedčením politických, a predovšetkým ekonomických elít je trhový fundamentalizmus, teda presvedčenie, že akékoľvek zasahovanie do činnosti trhu je škodlivé. Vychádzajú pritom z predpokladu, že trhy prirodzene smerujú k rovnováhe, čo však Soros odmieta.

Najpohyblivejší, a preto aj najnebezpečnejší je podľa Sorosa finančný kapitál. Z veľkých finančných centier sa v podobe investícií a úverov dostáva na perifériu, teda do rozvojových alebo transformujúcich sa krajín, kde urýchľuje ekonomický rozvoj a rast. Takými investíciami alebo úvermi sa tieto krajiny stávajú súčasťou globálneho kapitalistického systému. Soros však upozorňuje na to, že „každú finančnú krízu predchádza neudržateľná expanzia úverov“ ([8], 130). Riziko potom spočíva v tom, že po zmene okolností alebo nálad investorov nie sú tieto krajiny zväčša schopné splácať úvery ani sa vyrovnáť s prudkým odlivom investícií. Ten takmer isto nastane, pretože „v časech neistoty má kapitál tendenciu vrátiť sa na svoje pôvodné miesto“ ([8], 132). Po stiahnutí investícií nastáva v takejto krajine prudký prepád životnej úrovne, znehodnotenie vkladov v bankách a investícií vo finančných fondoch, zníženie alebo úplné zastavenie výroby a následná hromadná nedobrovoľná nezamestnanosť. Vláda danej krajiny má len minimálne možnosti zabrániť takémuto vývoju. Nasledujú občianske nepokoje, ktoré v niektorých krajinách vyústili až do pádu vlády. Tieto charakteristiky možno považovať aj za Sorosovu definíciu krízy, ktorá zodpovedá Habermasovmu opisu ekonomickej krízy v liberálnom kapitalizme.

* * *

To, či nejaký súbor konkrétnych faktov, fenoménov či udalostí možno považovať len za prechodné zhoršenie situácie, ktoré sa však ešte stále nachádza v rámci „normálneho“, alebo je ho nutné už označiť za krízu, teda istým spôsobom za mimoriadnu situáciu, je vždy sporné. Borchardt v tejto súvislosti poukazuje na to, že pojem kríza je vágny. „Kto označuje hospodársku situáciu za krízu, opisuje... nielen túto situáciu, ale

aj seba. Opisuje svoje vlastné úsudky a – ak je politikom – často tiež svoje zámery. Pojem krízy tak, ako sa používa v bežnom jazyku, je pojmom autoreferenčným, pojmom, pre ktorý je do značnej miery príznačný apelačný, ba i agitačný charakter. Ako sú hospodárske krízy definované, závisí preto v neposlednom rade od toho, kto ich definuje. Kto hovorí o kríze, obyčajne očakáva a je pripravený prijímať výnimočné opatrenia. Krízy sa výslovne oznamujú alebo vyhlasujú. Vyhlásenie krízového stavu je spravidla spojené s výzvou na výnimočné konanie.“ ([1], 98) Tak je pojem krízy nevynutne aj politickým nástrojom.

Iným aspektom je to, že zmenu nálad medzi investormi, ktorá vyústi do stiahnutia investícií z nejakej krajiny či do paniky medzi obyvateľstvom, ktorá vedie k hromadnému výberu úspor z bánk (čo môže spôsobiť bankovú, ale aj menovú krízu), môže zapríčiniť aj vyhlásenie predstaviteľa nejakej inštitúcie alebo úvaha v médiách. Reálna ekonomická situácia, stav banky alebo schopnosť krajiny splácať svoje záväzky pritom nemusí byť ani zďaleka taká zlá, aby sa investori museli čohokoľvek obávať. Borchardt preto hovorí o kríze „osebe“ a kríze „pre seba“ ([1], 105). Konštelácie ekonomických veličín alebo procesov, ktoré zasaŕnený pozorovateľ diagnostikuje ako natoľko kritické, že sa objektívne nemôžu udržať dlhší čas v existujúcej forme, označuje ako krízu „osebe“. Kritické ekonomické konštelácie sa stávajú skutočnou krízou, teda krízou „pre seba“, až vtedy, keď ich účastníci procesu (subjekty trhu) začnú takto pociťovať a označovať, keď existuje krízová nálada, keď sa rozširuje krízové vedomie. Krízové vedomie je tak podstatným prvkom ekonomickej krízy. Mierna recesia sa môže zmeniť na krach až v dôsledku prehnaných reakcií ekonomických subjektov, ktoré zveličujú existujúce ohrozenia a vyvolávajú paniku. Z toho možno usudzovať, že už použitie pojmu kríza v určitej situácii môže spustiť procesy, ktoré povedú ku vzniku krízy.

* * *

Dôležitosť a význam pojmu ekonomickej krízy však podľa niektorých autorov plynie skôr z toho, aký význam sa pripisuje ekonomickým teóriám, hodnotám a udalostiam v modernej západnej kultúre. Takmer každý druh krízy alebo kríza pociťovaná v niektorej oblasti spoločnosti je redukovaná na ekonomickú krízu. (Tak je napríklad kríza zdravotníctva, školstva, umenia alebo aj vedy redukovaná na nedostatok financií, čo nepriamo naznačuje, že ak by tieto oblasti boli dostatočne financované, vyriešili by sa tým všetky ich problémy.) Ricœur v tejto súvislosti upozorňuje, že len v kultúre, ktorá „staví vo svojej hierarchii hodnôt ekonomiku na miesto najvyššie, je ekonomická forma krízy povýšená na model všetkých kríz“ ([6], 33). Má to však aj fundamentálne dôsledky, pokiaľ ide o spôsob vnímania danej kultúry svojho ohrozenia, resp. čo za ohrozenie považuje a čo prehliada v presvedčení o neškodnosti alebo nedôležitosti daného javu. Ricœur preto zdôrazňuje, že „práve spoločnosť, ktorá prisudzuje ekonomickému základu svojej existencie najvyššiu hodnotu, už nepociťuje ekonomickú poruchu systému ako parciálnu, ale ako celkovú“ ([6], 34).

Hypostazovanie ekonomického videnia sveta má však aj iné dôsledky, a to predovšetkým v súvislosti s fenoménom globalizácie, ktorý je prvotne motivovaný práve ekonomicky. Podľa Ricœura potom „globalizácia trhu znamená zároveň globalizáciu javu atomizácie a prevahy ekonomiky oproti ostatným zložkám spoločnosti v jej celku“ ([6], 35). Ricœur však nepovažuje za príčinu preferovania ekonomických hodnôt a zdôvodnení v súčasnom svete Marxovu charakteristiku spoločnosti podľa vzťahov

výrobných síl a výrobných prostriedkov ani marxistickú ideológiu, ale ideológiu liberalizmu. „Tým, čo vnútilo západnému svetu predstavu o ekonomických javoch ‘ako oddelených od spoločnosti a tvoriacich osebe odlišný systém, ktorému musí byť všetko podriadené’, bola... len... ideológia ekonomického liberalizmu.“ ([6], 35) Tá sa podľa neho zrodila v 19. storočí a spočívala v de-socializácii ekonomiky. Jedným z následkov veľkej hospodárskej krízy 30. rokov 20. storočia, ktorá svojimi dôsledkami minimálne do 80. rokov pôsobila ako odstrašujúci príklad pre západných ekonómov i politikov, viedla k re-socializácii ekonomiky.

* * *

V súvislosti z celosvetovo silnejúcim tlakom na demontáž sociálneho štátu alebo aspoň na jeho významnú redukciiu možno hovoriť o opätovnej de-socializácii ekonomiky. Takmer plošnú privatizáciu sieťových odvetví, ale aj značnej časti verejného sektoru (zdravotníctvo, školstvo, sociálne zabezpečenie, ale aj bezpečnosť) možno považovať aj za snahu o opätovné oddelenie politickej a ekonomickej sféry. Možno teda oprávnené hovoriť o kríze sociálneho štátu. Neschopnosť súčasných štátov čeliť tlakom nadnárodných firiem a dôsledkom udalostí na medzinárodných trhoch možno považovať minimálne za prejav krízy moderného štátu.

Globalizáciou tejto ideológie potom Ricœur vysvetľuje aj globalizáciu krízy. „Pretože sa ekonomický liberalizmus stal jednou zo zložiek toho, čo bolo na Západe nazvané modernitou, ekonomická kríza znamená pre Západ krízu jeho modernity; a teda aj to, čo Západ exportuje v súvislosti s globalizáciou krízy a trhu, je kríza modernity samotnej tak, ako je chápaná v západných pojmoch. Lenže zvyšok sveta sa v rovnakom období onou ideológiou ekonomického liberalizmu nedefinoval. A preto globalizácia trhu prinútila tieto kultúry, ktoré naplno zasiahla, aby sa definovali nanovo, a to nie iba v závislosti od ekonomickej krízy, ale i v závislosti od krízy ideológie, ktorá urobila z trhu autonómny faktor. Kríza sa tak presúva z ekonomickej roviny do roviny predstáv o celkovom spoločenskom jave.“ ([6], 36) Ekonomický význam pojmu krízy sa tak v mnohých prípadoch stáva jeho jediným významom, prípadne silne potláča jeho ostatné významy, čo má značný vplyv na všetky oblasti, v ktorých sa pojem krízy vyskytuje ako relevantný, a tiež na tie oblasti, v ktorých by aspoň potenciálne mohol byť užitočný.

Na dominanciu ekonómie v západnej kultúre poukazuje aj Soros. Ide však ešte ďalej ako Ricœur, keď tvrdí, že hypostazovanie trhu, jeho mechanizmov a hodnôt, a predovšetkým ich aplikovanie v netrhových sektoroch spoločnosti ohrozuje spoločnosť ako celok viac než ktorýkoľvek totalitarizmus (porovnaj [8], 21). Otvorenú spoločnosť tak ohrozuje nielen potenciálna hospodárska kríza vyplývajúca z neadekvátnych teoretických nástrojov trhového fundamentalizmu, ale trhový fundamentalizmus ju ohrozuje aj „nepravdivým vysvetľovaním funkcie trhu a tým, že mu pripisuje prehnane veľkú úlohu“ ([8], 22). Prejavuje sa to napríklad tým, že „vytváranie podmienok atraktívnych pre kapitál má prednosť pred ostatnými spoločenskými cieľmi“ ([8], 113). To sa premieňa aj do oblasti tvorby pravidiel a hodnôt, pričom „dominantnou hodnotou v globálnom kapitalistickom systéme je získavanie peňazí“ ([8], 123). To má zásadný vplyv na to, ako je pojem krízy vnímaný, a teda čo je považované za hrozbu alebo priamo krízu nielen v oblasti kultúry, ale predovšetkým pri posudzovaní stavu a procesov a z nich vyplývajúcich hrozieb v životnom prostredí.

Význam pojmu ekonomickej krízy sa mení podľa toho, z akej filozofie pramení prevládajúca ekonomická teória, a z toho, aké úlohy pripisuje trhu, štátu a ďalším subjektom. Vzhľadom na to, že každý človek je zároveň ekonomickým subjektom, je vnímanie významu pojmu krízy veľmi dôležité, čo sa ukazuje v tzv. krízovom vedomí. To môže ekonomickú krízu priamo ovplyvniť alebo vyvolať. (Vedomie krízy vedy, filozofie alebo kultúry zväčša znepokojuje len malý okruh ľudí, ktorých sa bezprostredne dotýka, preto s veľkou pravdepodobnosťou nikdy nevyvolá paniku alebo davovú psychózu.) Pojem ekonomickej krízy má preto silný politický náboj. (Vláda, ktorá priviedla krajinu do hospodárskej krízy, je zlá a treba ju vymeniť.) Zdá sa však, že tu platí priama úmera – ak je v kríze prevládajúca ekonomická teória, ktorou sa riadi ekonomická politika, je alebo bude v kríze aj krajina alebo hospodárstvo, ktoré je touto politikou riadené. Ak sa však politika redukuje na udržiavanie ekonomických ukazovateľov v medziach požadovaných teóriou a súčasne verejnosť od vlády požaduje popri udržiavaní stability i zabezpečenie vysokej životnej úrovne, tak hospodárska alebo ekonomická kríza je prakticky jediná, ktorej je nutné čeliť. S pojmom ekonomickej krízy navyše príde väčšina ľudí najčastejšie do kontaktu, čo má vplyv na chápanie všetkých ostatných významov pojmu krízy. Možno teda povedať, že pojem ekonomickej krízy má významný vplyv na vnímanie niektorých udalostí a následné konanie jednotlivcov aj inštitúcií.

LITERATÚRA

- [1] BORCHARDT, K.: „Proměny v přemýšlení o hospodářských krizích.“ In: *Pojem krize v dnešním myšlení*. Praha 1992, s. 94 – 113.
- [2] HABERMAS, J.: *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Praha 2000.
- [3] LISÝ, J. a kolektív: *Dejiny ekonomických teórií*. Bratislava 1996.
- [4] MARX, K.: *Kapitál* III – 2. Praha 1956.
- [5] MARX, K. – ENGELS, F.: „Manifest komunistickej strany.“ In: *Antológia z diel filozofov. Marxisticko-leninská filozofia*. Bratislava 1977, s. 148 – 167.
- [6] RICŔUR, P.: „Je krize zjevem specificky moderním?“ In: *Pojem krize v dnešním myšlení*. Praha 1992, s. 29 – 46.
- [7] SMREKOVÁ, D.: *Ekonomía ako filozofický problém*. Bratislava 1998.
- [8] SOROS, G.: *Kríza globálneho kapitalizmu (Otvorená spoločnosť v ohrození)*. Bratislava 1999.

Mgr. Richard Šťahel
 Katedra filozofie a dejín filozofie FiF UK
 Šafárikovo nám. 6
 818 01 Bratislava
 SR
 e-mail: rista@post.sk